

KSENIJA MILOŠEVIĆ

NEKI ASPEKTI SEMANTIČKOG ODNOSA KONSTRUKCIJA PASIVNE (SA TRPNIM PRIDJEVOM) I REFLEKSIVNE U SAVREMENOM SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

(SAOPŠTENJE)

1. U naslovu rada je naznačeno da će ovdje biti riječi o značenju, ili, bolje reći, semantičkom potencijalu određenih predikativnih formi. Zato je neophodno odmah predstaviti uslove u kojima će se te forme posmatrati. To će biti konstrukcije dvočlanih (sa kongruentnim subjektom) rečenica sa dva tipa uobličavanja predikatskog dijela — *Cop + part. pass.* i *VF + se*. U njima će se istraživati mogućnost manifestovanja *pasivnog* značenja — jer je pasiv područje koje nalaže potrebu njihovog upoređivanja. Kao okvir za posmatranje ovih formi uzima se *rečenica* zato što se pasivno značenje ostvaruje i ispoljava u odnosu između njenih prvostepenih članova, u predikativnom jezgru rečenice, i može smatrati jednim aspektom gramatičkog značenja rečenice.

1.1. Usvajajući kao činjenicu koja važi i za srpskohrvatski jezik, u nauci u raznim vidovima iznošenu ocjenu da *slovenski jezici nisu razvili (u ličnim glagolskim oblicima) pasivnu paradigmu*,¹ a ta činjenica stoji u uzročno-posljedičnoj vezi sa činjenicom da su gramatičke konstrukcije koje služe za izražavanje pasiva u slovenskim jezicima *višeznačne*, smatramo da je, da bi se ustanovila upotrebljivost ovih konstrukcija pri izražavanju pasivnog značenja, tj. da bi se mogla komparirati specifičnost određenih formi u vršenju

¹ V.: A. V. Isačenko, *Die russische Sprache der Gegenwart I*, Haale (Saale), 1968, čl. 225; i drugdje.

neke jezičke funkcije, neophodno prethodno definisati tu funkciju, a onda odmjeriti mogućnost jedne i druge forme u odnosu na nju. U našem slučaju potrebno je ustanoviti definiciju pasiva. Dajući tu definiciju, mi ćemo se truditi da ona ne izlazi iz opšteg okvira savremenih naučnih gledišta o tom pitanju, ali ćemo pri tom nastojati da je formulišemo tako da ona kao *kriterij* odmjeravanja upotrebne vrijednosti naših konstrukcija što bolje omogućiti da se ispolje njihove specifičnosti.

1.2. Mi polazimo od sljedećih opštih principa:

1.2.1. Pasiv je gramatičko-semantička kategorija koja se manifestuje u odnosu između semantičkog i sintaksičkog plana jezika, tj. u podjeli sintaksičkih pozicija, uloga aktanata, između „učesnika situacije” participijenta,² tj. pasiv predstavlja vrstu dijateze,³ određen tip korespondencije između semantičkih i sintaksičkih elemenata.

1.2.2. Pasiv kao određena vrsta dijateze, kao član opozicije aktiv-pasiv, ostvaruje se u okviru određene semantičke klase glagola sposobne za tu opoziciju. U srpskohrvatskom jeziku to su glagoli koji mogu da predstave (imenuju) denotativnu situaciju sa najmanje dva participijenta — vršiocem (agensom — Ag) i predmetom neposredno obuhvaćenim radnjom ili takvim koji se radnjom stvara (pacijensom — Pt).

1.2.3. S obzirom na sastav i karakter jezičkih faktora koji su relevantni za ostvarivanje pasivne dijateze, navedenih u t. (1.2.1.) i (1.2.2), može se zaključiti da za raspoznavanje pasivnog značenja u konkretnim jezicima i konkretnim primjerima mogu da služe ove vrste sredstava: (a) *sintaksička*, (b) *leksička*, (c) *morfološka* — pa će se na njih i obraćati pažnja.

1.2.4. Hijerarhija relevantnosti ovih sredstava ne može biti jednaka u svim jezicima. Ako jezik, npr., ima posebno morfološko sredstvo rezervisano za izražavanje pasivne dijateze (njemački, npr.), značaj leksičkog faktora je manji, a ako jezik nema takvo sredstvo, onda uloga leksičkog momenta i sintaksičkog dobija na značaju, a može da dođe i na prvo mjesto.

1.3. Prelazeći sad na situaciju srpskohrvatskog jezika, i misleći u prvom redu na njene osobenosti, mi ćemo — u kombinovanim terminima sintaksičkog i semantičkog plana — formulisati definiciju pasiva pomoću koje ćemo procjenjivati kvalifikovanost naših konstrukcija za izražavanje pasivne dijateze (pasivnog značenja). Pri definisanju će se termini ovako upotrebljavati:

— za elemente *semantičkog* plana — učesnike situacije, participijente: *agens* — označava vršioca radnje, simbol Ag; *patiens* — označava predmet kao cilj ili proizvod radnje, simbol Pt;

² Semantički i sintaksički plan jezika i njihovi elementi ovdje su predstavljeni u duhu gledišta A. A. Holodoviča iznesenih u radu *Zalog*, u knjizi *Kategorija zaloga*, Leningrad, 1970; i u duhu gledišta u referatu *Diathesis and voice* (autori: A. A. Kholodovitch, V. S. Khrakovsky, V. P. Nedjalkov), XI internacionalni kongres lingvista, 1972, u Bolonji, Preprints, str. 374—378.

³ Pojam dijateze uzimamo u duhu interpretacije u citiranom radu A. A. Holodoviča, ne prihvatajući sve njegove kvalifikacije pojedinih tipova dijateze.

— za elemente *sintaksičkog* plana — članove rečenice, sintaksičke pozicije, odnosno konkretne sintaksičke reprezentante učesnika situacije, aktante: *subjekat* — označava nezavisni prvostepeni član rečenice kongruentan sa predikatom; *direktni objekat* — zavisni, drugostepeni član rečenice, direktno zavisan od glagola u predikatu⁴ i predstavljen odgovarajućom kategorijom riječi (imenikom) kao i odgovarajućom paradigmatskom formom — akuzativom bez prijedloga, — koji ne vrši adverbijalnu funkciju.

Mi smatramo da definicija pasiva treba da obuhvati ove momente, tj. da se pasivno značenje ostvaruje u rečenicama u kojima su ispunjeni sljedeći uslovi:

1.3.1. Poziciju subjekta u rečenici zauzima elemenat semantičkog plana, participijent, kome u denotativnoj situaciji o kojoj referiše rečenica — odgovara uloga predmeta na kome se vrši radnja prelaznog glagola, tj. uloga pacijensa; simbol $S=Pt$.

Ovaj uslov ulazi u okvir opšte teze da je univerzalna osobina pasiva da poziciju subjekta ne zauzima agens⁵, ali predstavlja precizaciju koja se odnosi samo na jednu od mogućnosti koje ova teza potencijalno obuhvata.

1.3.2. Ishodište radnje koja se vrši na subjektu rečenice nije identično supstanciji imenovanoj u poziciji subjekta; simbol $S \neq Ag$.

Koliko god može izgledati suvišno isticanje ovog preduslova, ja sam ga navela jer ne postoji logička prepreka da predmet (široko shvaćen obuhvatajući i lica) na kome se radnja vrši — ne bude istovremeno i njen vršilac. Za definisanje pasiva, opšte ili u pojedinim jezicima, ovaj preduslov može se okvalifikovati i kao nebitan, ali za interpretaciju semantičkog odnosa između naših konstrukcija on nije bez značaja. Uostalom, njegovo isticanje i nije novina u proučavanju pasiva⁶.

1.3.3. Vršenje radnje na subjektu rečenice aktuelno je u vremenu kome se pripisuje sadržaj rečenice. Ova osobina bi se mogla uslovno nazvati *dinamičnost* i označiti simbolom D .⁷

⁴ Ovim je definicija objekta sužena u duhu potreba konkretne situacije, jer on ne mora da zavisi samo od predikata.

⁵ Upor. u novije vrijeme: V. S. Hrakovskij, *Kategorija passivnoga zaloga*, u knjizi *Kategorija zaloga*, Leningrad, 1970, str. 31; dalje *Diathesis...*, str. 377.

⁶ R. Jakobson ga, npr., pominje u kvalifikovanju jedne od ruskih glagolskih formi čije je opšte obilježje „intransitivnost“ — forme participa pasivnog: „Die Passiva kündigen an, dass die Handlung nicht vom Subjekt hervorgebracht wird sondern auf dasselbe von aussen übergeht“ i navodi primjer „devuški, prodavaemye na nevolničem rynke“, *Zur Struktur des russischen Verbums*, Charisteria Gvilelmo Mathesio..., Prague, 1932, str. 77.

⁷ Kažem „uslovno“ jer se taj termin upotrebljava u raznim oblastima lingvističke nauke, i ne samo lingvističke, i u različitom smislu. Upor., npr., termin i simbol D pri definisanju semantičke strukture vremenskih glagolskih oblika kod M. Ivić, *Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu III (1958), 139—149. Na nešto drukčiji način termin se uzima kao naziv za jedan od kriterijuma za semantičku klasifikaciju predikata, v: T. V. Alisova, *Semantiko-grammatičeskaja klasifikacija prostyh predloženi*, Voprosy jazykoznanija, 1970, 2., str. 97. Upor. i primjenu istog termina pri razgraničavanju komunikativnog aspekta sintaksičkih struktura od čisto jezičkog.

Uvođenje obilježja *D* nije u potpunom skladu sa dosadašnjom interpretacijom pasiva: ono iz kategorije pasiva isključuje tzv. „statički pasiv”.⁸ Istina samom gramatičkom činjenicom koju ja ovdje uslovno nazivam dinamičnošću — operiše se pri interpretaciji osobina formi koje u slovenskim jezicima služe za obilježavanje pasiva.⁹

1.4. Mi smo se odlučili za ovu, užu, koncepciju pasiva jer smatramo da se pasivni odnos nekog lica ili predmeta može konstatovati samo s obzirom na neku akciju, on ima relativan smisao, isto kao mirovanje, kao i kretanje uostalom. Ukoliko nema akcije, nema ni mogućnosti za diferenciranje aktivnog i pasivnog odnosa.

Dakle, sintaksičko-semantički profil pasivne kategorije prema kome će se u ovom radu odmjeravati funkcionalna sposobnost kopulativno-participijske (u daljem tekstu COP) i refleksivne konstrukcije (u daljem tekstu SE), čine pozitivna obilježja:

$$S = Pt; \quad S \neq Ag; \quad D$$

1.4.1. Prva dva obilježja tiču se odnosa elemenata situacije i elemenata sintaksičke strukture rečenice, pokazuju karakter „izmjene konfiguracije aktanata”.¹⁰

1.4.2. Treće obilježje odnosi se na kvalifikaciju predikata po jednom od opštih kriterija za klasifikovanje predikatâ (*statičnost* — *dinamičnost*). U ovom radu ono je naročito značajno s obzirom na COP konstrukciju.

1.4.3. U moju definiciju pasiva nije ušao jedan momenat koji se, takođe, tiče odnosa semantičkog i sintaksičkog plana, i to u kvantitativnom smislu, i koji se ponekad u interpretaciji pasiva ističe kao najpouzdaniji kriterij raspoznavanja pasivnog karaktera rečenice, a to je leksička reprezentacija *Ag*, u određenoj padežnoj formi, u konstrukciji „pasivne” rečenice.¹¹ Ja sam ovaj element morala zanemariti jer bi se inače jedva moglo govoriti o pasivu u srpskohrvatskom jeziku, a koliko mi je poznato, nije bitno različita ni situacija u drugim slovenskim jezicima.

1.4.4. Kategorija pasiva, kako je predstavljena ovom definicijom, koja se odnosi samo na pasiv u užem smislu, tzv. „pravi pasiv”, „akcioni”, u svakom slučaju predstavlja produkt mlađe, novije, evolucije semantičkog plana jezika, jednu specifikaciju šireg značenja semantičke kategorije u okviru koje se ovakav pasiv, kao svijest o određenim odnosima, razvio.

Ovako zamišljena sintaksičko-semantička kvalifikacija pasivne kategorije uzeta je kao polazište za posmatranje naših konstruk-

⁸ Upor.: A. V. Isačenko, Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim, Morfologija, II, str. 365.

⁹ Upor.: Fr. Trávníček, *Pasivum ve spisovně česhtině*, Slovo a slovesnost V (1939), str. 13-24.

¹⁰ O sadržaju tog pojma v.: V. G. Gak, *K probleme sintaksičeskoj semantiki (semantičeskaja interpretacija „glubinnyh” i „poverhnostnyh struktur”)*, u knjizi Invariantnoe sintaksičeskoe značenie i struktura predloženi-ja, Moskva 1969, str. 81-82.

¹¹ Ovo se podrazumijeva i u interpretaciji A. A. Holodoviča, u citiranom radu.

cija u prvom redu zato što ona, podrazumijevajući prilično detaljnu analizu, pruža najbolju mogućnost za komparativnu procjenu dvaju tipova srpskohrvatske subjekatsko-predikatske konstrukcije u obilježavanju pomenute funkcije, kao i za uvtrđivanje razlika koje između njih postoje.

Ova kvalifikacija, međutim, nema pretenzije da bude odgovor na neka bitna pitanja vezana za gramatičku kategoriju pasiva i glagolskog roda uopšte, kao što su:

1) Koje osobine glagolskog roda i do koje mjere imaju univerzalni karakter?

2) Da li specifična situacija slovenskih jezika u gramatičkoj formalizaciji (sredstvima za izražavanje) pasiva, a gramatičku kategoriju predstavljaju i značenje i forma koja mu služi da se ispolji, i mogu da utiču jedno na drugo, — uslovljava i neku specifičnost u semantičkoj strani ove pojave u slovenskim jezicima.

3) Kakav značaj u tom smislu imaju razlike između jezika iste zajednice?

Ovaj rad je zamišljen kao mali doprinos u traženju odgovora na ova pitanja. Ostavljajući sada po strani sva ta pitanja, mi ćemo pokušati da predstavimo uslove pod kojima se gore označene sintaksičko-semantičke komponente ($S=P_t$; $S\neq A_g$; D) *zajednički* realizuju u srpskohrvatskom jeziku — u dva određena tipa rečenične konstrukcije — $[N_n + (Cop + part. pass.)]$ i $[N_n + (VF + se)]$.

2. Prvo ćemo ocijeniti *do koje mjere ove konstrukcije kao glagolsko organizaciono jezgro rečenice u određenoj formi realizovano — doprinose ostvarivanju semantičkih i sintaksičkih pretpostavki pasivne dijateze, tj. do koje mjere one same po sebi uslovljavaju pasivno značenje rečenice.*

2.1. Manifestovanje obilježja pasiva u COP konstrukciji uzajamno je povezano, i to tako što manifestovanje obilježja ($S=P_t$) i ($S\neq A_g$) direktno zavisi od prisustva obilježja D. Drukčije rečeno: ako je u COP prisutna sema D, onda ta konstrukcija stoji u transformacionoj vezi sa aktivnom konstrukcijom i u semantičkom odnosu sa situacijom (sa dva participijenta) koja može poslužiti kao baza pasivne dijateze.

2.1.1. Rečenice:

Večeras je donesen jedan ranjenik sa ceduljom u koporanu (VS I 163). — ... *bio je ubijen prije nego što je kazao bilo šta u svoju korist* (Osl, 15, 6, 68, 3).

podrazumijevaju semantičko obilježje D. To znači da su radnje njihovih predikata (doneti, ubiti) aktuelne u vremenu kome se pripisuje sadržaj ovih rečenica, tj. da ove rečenice saopštavaju upravo o izvršenju tih radnji, u vezi sa nekim okolnostima koje ih prate.

Saopštavajući o samoj *realizaciji* određenih radnji prelaznih glagola, ove rečenice se semantički oslanjaju na situaciju u kojoj se podrazumijevaju određeni obavezno prisutni participijenti, bez obzira na to da li su u konkretnim rečenicama posebno imenovani. Tako situacija, semantička baza, svake od naših konkretnih rečenica obavezno sadrži, pored supstancije imenovane, ili gramatički

signalizirane, u poziciji subjekta (vojnik, „on”), još jednu supstanciju, od koje potiče radnja usmjerena na supstanciju imenovanu u poziciji subjekta, tj. sadrži participijenta koji se semantički diferencira kao Ag. Drukčije rečeno, glagolska radnja se ostvaruje uz učešće predmeta neophodnih za njeno ostvarivanje, koje ona „traži” — i u semantičkoj sferi se ona od njih ne može odvojiti. Zato se smisao subjekatsko-predikatskih veza u citiranim rečenicama manifestuje u korespondenciji sa semantičkom situacijom koja leži u njihovoj osnovi, a sami predikati izražavaju *odnose* između *predmeta* — učesnika situacije, relacionog su karaktera. Glavni konstitutivni faktor pasivnog značenja ovih rečenica je njihova korespondencija sa semantičkom situacijom određenog tipa. Na taj način se u ovim rečenicama ostvaruju sintaksičko-semantičke pretpostavke pasivne dijateze, na osnovu čega ih možemo smatrati pasivnim.

2.1.2. Poznato je da semantičko obilježje D u COP konstrukcijama, ne samo srpskohrvatskog nego i ostalih slovenskih jezika, ne mora da se ostvaruje. Npr.:

(1) Moja su vrata vazda *bila otvorena* (LG 153). — (2) ... vrhovi su još dugo *bili osvetljeni* (SI 86). — (3) Dok se voz zaustavljao, *bio sam* prilično *primiren*. — (4) *Bili su* prilično dobro *opremljeni*, gvožđe na njima svetlucalo je (VNP 173).

Svi COP predikati ovih rečenica saopštavaju o nekom *statičkom* svojstvu supstancije imenovane u poziciji kongruentnog subjekta. Semantička situacija s kojom korespondiraju ove rečenice ne sadrži nikakvu *radnju u njenoj aktualizaciji*. Ni u fragmentu objektivne realnosti o kome govore ove rečenice — nije prisutna nikakva radnja, jedino taj fragment objektivne realnosti može biti *genetički* povezan sa fragmentom objektivne realnosti u kome su prisutne radnje iz kojih su proizašle situacije predstavljene citiranim rečenicama. Ali ni to nije obavezno. Čak ni u genezi situacije koja leži u osnovi ovih rečenica ne mora se podrazumijevati ni Ag van subjekta rečenice (*bio sam primiren, bili su dobro opremljeni*) niti Ag uopšte (vrhovi su bili osvetljeni).

U vidokrug ovih rečenica ne ulazi sam čin radnje (ako se ona uopšte može podrazumijevati u vezi sa ovim stanjima) koja je ostavila trag na predmetu, iz koje su pomenuta svojstva nastala. Ukoliko se i može genetički dovoditi u vezu sa ovim stanjima, nikakva radnja nije aktuelna u vremenu kome pripadaju sadržaji ovih rečenica pa se i predstava o njenim učesnicima gubi iz vidnog polja rečenice, a samim tim se i korespondencija članova rečenice s njima prekida. Njihovi predikati su *statičkog* tipa i time se bitno razlikuju od predikata u prvoj grupi primjera, predikata sa D obilježjem^{11a}. U skladu sa svim navedenim subjekti ovih rečenica se-

^{11a} Na razne načine viđen, problem semantičke interpretacije ovih rečenica već je istican. V.: K. Hausenblas, *Slovesna kategorie výsledného stavu v dnešní češtině*. Naša řeč 46 (1963), 13-28; L. L. Bulanin, *Statal'nyj passiv v russkom jazyke*, Programma i kratkoe soderžanie dokladov k IX naučno-

mantički se ne mogu identifikovati ni kao Pt ni kao Ag, a samim tim ove rečenice ispadaju iz opozicije roda.

2.1.3. Kao treća mogućnost s obzirom na D obilježje — javljaju se COP konstrukcije gdje prisustvo ovog obilježja nije jasno izdiferencirano:

Ti si znači Pavlica. *Isečen si po stomaku, znamo i to* (VNP 88). — Odjednom me uhvati strah. *To piće je zatrovano* (LG 351). — Zastava Francuske *je spuštena*.

U svim ovim primjerima COP konstrukcije saopštavaju o stanju subjekta, promjeni na njemu (*isečen, zatrovano*) ili promjeni njegovog mjesta u prostoru (*spuštena*) bez ikakvih kontekstualnih pokazatelja koji bi ukazivali na raskid sa samim činom radnje, na svođenje funkcije participa na čisto adjektivnu stranu njegovu.

2.1.4. Tako je za semantičku diferencijaciju unutar COP konstrukcije najpresudnije semantičko obilježje D. Ono je razbija na tri gradualno povezana tipa, od kojih su dva ekstremna:

(1) Semantičko obilježje D je prisutno — ostvaruju se preduslovi pasivne dijateze — konstrukcija ima pasivno značenje.

(2) Semantičko obilježje D je odsutno, raskida se veza sa semantičkom bazom pasiva i konstrukcija po značenju ispada iz opozicije roda — predstavlja obični „imenski” predikat.

(3) Treći tip najautentičnije predstavlja pravu prirodu COP predikata, u njemu je kategorijalno-funkcionalni potencijal ove konstrukcije neokrnjen, tj. najpotpunije predstavljen. U odnosu na ovaj tip dva prethodna se mogu posmatrati kao produkt kontekstualno uslovljene semantičke redukcije u dva suprotna smjera izvršene: u pravcu eliminacije adjektivne (1) ili u pravcu eliminacije glagolske (2) komponente u značenju participa pasivnog.

2.1.5. Uzimajući u obzir podatke koje pružaju tri letimično analizirane grupe primjera, možemo zaključiti, iako to zvuči pomalo paradoksalno, da konstrukcija tzv. „jakog” pasiva ne posjeduje obavezno nijedno od obilježja pasiva. Nijednim od njih u gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika nije markirana.

Poslije ovoga se može postaviti i pitanje treba li ovu konstrukciju tretirati kao dio *glagolske* paradigme ili — prosto kao formu predikata koja objedinjuje nekoliko semantičkih tipova.

2.2. Dok se višeznačnost unutar COP konstrukcije diferencira pomoću D obilježja kao kriterija, to obilježje za SE konstrukciju ima opšti karakter, ono je obavezno prisutno, ona je u gramatičkom sistemu srpskohrvatskog jezika njime markirana. Višeznačnost ove konstrukcije manifestuje se, međutim, u tipovima korespondencije

-metodologijskoj konferenciji Severo-zapadnog obnedenija Kafedr ruskog jezika..., Leningrad, 1967, č. I, str. 22-23; 9. I. Korolev. *Ispol'zovanie passiva pri avtomatičeskom sinteze ruskogo predloženiya*, Mašinnyj perevod i prikladnaja lingvistika, vyp. 11, Moskva, 1969, str. 177-193.

između subjekta rečenice i participijenata situacije, u čemu su razilaženja SE konstrukcije sa pasivom sasvim drukčijeg karaktera nego kod COP konstrukcije.

Na samo nekoliko običnih primjera ilustrovaćemo te mogućnosti:

- (1) O njemu su znali i varošani, *spominjalo se to ime* (i prepričavani su neki ratni događaji o kojima se rado govorilo) (VNP 8). — (2) Tako *se spasao* (VNP 123). — (3) ... pokušao je da ih uveri da će *se stvari izmeniti* na bolje (VNP 51). — (4) I već se stezao obruč (VNP 105).

Subjekti ovih rečenica ne samo da ne korespondiraju jednako sa semantičkom bazom rečenice nego se tip korespondencije ponekad i ne može odrediti, tj. semantička osnova se iz rečenice uopšte ne raspoznaje. Tako se u citiranim rečenicama manifestuju ovi slučajevi: (1) Subjekt rečenice odgovara semantičkoj poziciji Pt: ime je bilo *predmet* spominjanja; (2) Uloga Ag se ne može na osnovu datog konteksta diferencirati od izostavljenog subjekta („on”), što znači da u ovoj rečenici izostaje obilježje pasiva ($S \neq Ag$); (3) Tip korespondencije zavisi od denotata obilježenog imenicom veoma širokog značenja — „stvari”. U ovom kontekstu se semantički ekvivalent subjekta ne može precizno odrediti:

Kad bi se ta imenica odnosila na *zakon*, npr., onda bi njen semantički ekvivalent bio Pt, jer je veza glagola „promijeniti” sa predmetom „zakon” moguća kao verbalno-pacijentna i ne može se realizovati bez Ag otjelovljenog u supstanciji različitoj od supstancije Pt. Kad bi se imenica „stvari”, npr., odnosila na vremenske (atmosferske) prilike, onda semantička baza ove rečenice niti bi bila dvomjesna situacija, niti bi dopuštala diferencijaciju pozicija Ag i Pt. Tako bi moralo izostati obilježje ($S = Pt$) i ($S \neq Ag$).

(4) Tip korespondencije zavisi od toga na šta se stvarno odnosi imenica „obruč”, a mogućnosti su u tom smislu višestruke. U našem primjeru, širi kontekst to pokazuje, ne radi se ni o kakvom stvarnom predmetu, nego o živom prstenu, ljudima koji se u krugu približavaju onome koga progone. U ovom slučaju Ag se ne bi mogao lako identifikovati izvan onoga što se označava imenicom „obruč”, a to znači da ova rečenica ne sadrži diferencijalno obilježje pasiva ($S \neq Ag$).

2.2.1. Na osnovu izloženog u prethodnoj tački lako je izvući zaključak da je sa stanovišta pasiva najrelevantnije semantičko obilježje SE konstrukcije — da ona *pokazuje razne tipove korespondencije subjekta sa elementima semantičke situacije i da samo jedan od njih odgovara zahtjevima pasivne dijateze*. Tako je SE konstrukcija nemarkirana s obzirom na dva prva obilježja pasiva, u kojima je sadržana karakteristika odnosa semantičkog i sintaksičnog plana, a obilježena je prisustvom komponente D. Ovo posljednje obilježje, međutim, ne doprinosi mnogo njenoj kvalifikovanosti za konstituisanje pasivne rečenice, jer ono nije tipična pasivna osobina, kao vrsta korespondencije, npr., nego za pasiv ima značaja samo u sklopu dva druga obilježja.

2.3. Dosadašnji nalazi o odnosu COP i SE konstrukcije prema semantičkim obilježjima pasiva mogu se ovako rezimirati:

1) *Nijedna od ovih konstrukcija ne posjeduje — kao svoje imanentno obilježje — sintaksičko-semantičke komponente karakteristične za pasiv, prema tome, ni u jednoj od njih nije morfolo-gizirana kategorija pasiva u srpskohrvatskom jeziku.*

2) *Dok se u SE konstrukciji od obilježja pasiva obavezno ostvaruje D komponenta, i ona je njenim prisustvom markirana, dotle COP konstrukcija nije markirana nijednim od tri bitna obi-lježja pasiva.*

3) *Obje konstrukcije po opštim svojstvima sintaksičko-se-mantičke nominacije, u sklopu rečenice, ne stoje u raskoraku sa pasivnom dijatezom — one d o p u š t a j u njenu manifestaciju, one predstavljaju strukturno-gramatičku bazu, tle na kome u srp-skohrvatskom mogu ostvarivati gramatička obilježja pasiva.*

4) *Kako srpskohrvatski ne posjeduje više nikakvu subjekat-sko-predikatsku konstrukciju u kojoj se mogu realizovati svojstva pasivne dijateze, ove su konstrukcije i j e d i n a gramatička baza za izražavanje pasivnog značenja.*

5) *Iz svega prethodnog proizlazi da srpskohrvatski jezik n e m a formu koja bi u gramatičkom sistemu bila predodređena za izražavanje pasivnog značenja.*

3. U sljedećem potezu pokušaćemo da u analitičkom postupku pokažemo kako se u ovim višeznačnim konstrukcijama mogu raspo-znati obilježja pasivne dijateze kojima te same konstrukcije nisu markirane.

3.1. Kod COP konstrukcije je glavni uslov za ostvarivanje pasivnog značenja prisustvo komponente D. U mehanizam njenog ostvarivanja zaista je teško proniknuti, s obzirom da je homoni-mičnost ove konstrukcije u srpskohrvatskom višestruka. Particip pasivni služi u njoj i kao pridjev obični i kao pridjev glagolski. On ne samo da u jednoj formi objedinjuje svojstva i funkcije *dviju* od svega tri (ili četiri) osnovne funkcionalne klase niječi, nego u toj istoj formi, shodno prethodnom, objedinjuje i razne načine vre-menskog ponašanja. Homonimski karakter konstrukcije, pored višeznačnosti participa, potpomaže i jedinstvena glagolska leksema („biti”) u poziciji pomoćnog glagola. Na taj način se u srpskohr-vatskom jeziku od tri u jezicima teorijski moguća sredstva za dife-renciranje na dva plana — hronološkom (smjer i stepen udaljeno-sti od osnovne tačke vremenske orijentacije) i kategorijalnom (glagolski — pridjevski karakter upotrebe participa) u predikat-skoj konstrukciji s participom pasivnim ne iskorištava nijedno. Naime, srpskohrvatski nema pored perfekatskog i prezentski oblik trpnog pridjeva, isto tako nema različite pomoćne glagole za pa-sivnu i kopulativno-adjektivnu konstrukciju (kao njemački, npr.), on ne iskorištava ni u kojoj mjeri razliku, koja mu inače nije strana, neodređenog i određenog vida trpnog pridjeva za razli-

kovanje „imenskog” predikata od pasiva (kao zapadnoslovenski jezici, npr.)¹².

3.1.1. Posmatrajući i analizirajući COP konstrukcije načinjene od perfektivnih glagola, kojih je apsolutna većina u analiziranoj građi, došla sam do zaključka da je jedini pokazatelj prisustva D komponente *tip vidsko-vremenskog konteksta* u kome se COP realizuje. Ovdje ću ilustrovati ovu tezu sasvim kratko zato što sam ovome već posvetila jedan rad¹³. Uzećemo jednu od formi COP konstrukcije, koja je, uostalom, i najfrekventnija, a to je forma sa pomoćnim glagolom u prezentu. Nazvaćemo je uslovno Cop₁. Prisustvo D komponente u njoj uslovljeno je *glagolskim* ponašanjem participa. A u čemu se sastoji to glagolsko ponašanje? Kao složena glagolska forma prošlog vremena perfektivnog vida — ova konstrukcija može stupati u onakve vidsko-vremenske kombinacije kakve su svojstvene srpskohrvatskom perfektu perfektivnih glagola. To, ukratko, znači da su elemenat *preteritalnosti* i elemenat *perfektivnosti* presudni za njeno vidsko-vremensko ponašanje u kontekstu, a istovremeno to znači da drukčije vidsko-vremensko ponašanje ove konstrukcije može da signalizira o potiskivanju komponente D u drugi plan.

3.1.2. Ovo ćemo prikazati na rečenici, sa glagolom radnje, „drvo je oboreno” u nekoliko kontekstualnih kombinacija.

3.1.2.1. Sama rečenica *drvo je oboreno*, u minimalnom obimu, saopštava najmanje o dvoje: o izvršenoj radnji (*drvo je neko oborio*) i o stanju koje je nastalo kao posljedica radnje (*drvo leži na zemlji*). Ali, nekim kontekstualnim pokazateljima, sintaksičkim ili leksičkim, može se težište prenijeti na samo jedan dio ovoga o čemu ova konstrukcija potencijalno referiše, tj. može se svesti na jedan dio njenog semantičkog potencijala. Na taj način jedna ista COP konstrukcija jednom ima značenje glagolskog predikata perfektivnog vida u *perfektu*, a drugi put — vrijednost „imenskog” predikata, tačnije, kopulativno-pridjevskog, u *prezentu*.

U tom smislu su ilustrativni sljedeći primjeri:

(1) *Drvo je juče oboreno* i uklonjeno. — (2) *Drvo je od juče oboreno*. — (3) *Dok smo mi razgovarali, drvo je oboreno i odvučeno*. — (4) *Drvo je već danima oboreno* i niko ga ne uklanja.

3.1.2.2. U rečenici (1) priloška odredba za vrijeme („juče”), nespojiva sa značenjem aktuelne sadašnjosti, locira COP predikat u prošlost i time mu vremensko značenje određuje kao preteritalno, a druga „u nizu” perfektivna radnja (*uklonjeno*) nedvosmisleno, svojim leksičkim značenjem, otklanja mogućnost da posljedica prethodne radnje bude prisutna u sadašnjosti. Tako se konstituiše vidsko-vremenski kontekst ove složene rečenice: dvije svršene radnje koje su se u prošlosti sukcesivno realizovale, koji je tipična vidsko-vremenska kombinacija perfektivnog vida. Time

¹² V.: B. Harváněk, *Genera verbi v slavanských jazycích* II, str. 125; Fr. Trávníček, *Pasivum ve spisovné češtině*, str. 18.

¹³ *Temporalno značenje i sintaksička vrijednost konstrukcija Cop (praes., perf.) + part. pass u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Južnoslovenski filolog XXX, u štampi.

se ostvaruju dvije za Cop₁ presudne glagolske crte — preteritalnost i perfektivnost — i razgraničavaju je sa tzv. „imenskim” predikatom. — U primjeru (3) temporalna rečenica ima isti opšti gramatički efekat (preteritalnost) kao priloška odredba u prethodno analiziranom primjeru, samo je cijela situacija složenija jer su u pitanju tri radnje.

3.1.2.3. U primjeru (2) priloška odredba „od juče” pokazuje početnu vremensku granicu (u prošlosti) stanja (položaja) u kome se drvo nalazi u trenutku govora — i koje će se nastaviti i poslije toga trenutka. Vremensko značenje rečenice je *aktuelna sadašnjost*, a samim tim njena vidska interpretacija obavezno izlazi iz okvira perfektivnog vida. Na taj način su se u ovoj konstrukciji i vidsko značenje glagola „oboriti” i vremensko pripadanje radnje o čijoj posljedici ova rečenica saopštava — izgubili. Time je izbila u prvi plan statička priroda ovog predikata, koja ga isključuje iz opozicije roda. — Isti opšti efekat ima i odredba „danima” u (4) primjeru, iako vidski kontekst koji ona stvara podliježe drukčijoj interpretaciji.

3.1.2.4. Kategorijalnu (pridjev-glagol) diferencijaciju unutar participa pasivnog u COP predikatu može da potpomogne i sama leksička klasa glagola — ukoliko je takve prirode da obavezno podrazumijeva unutrašnju ili vanjsku promjenu predmeta (npr.: *slo-miti, zatrovati, ispeći*, i sl.), zatim adverbijalni i objekatski dodaci, koji upotpunjavaju predstavu o konkretnosti same radnje (imenovanje adresata; priloške odredbe načina, uzroka, cilja), ali ništa od toga nema moć da jasno diferencira *glagolsku* upotrebu COP konstrukcije od perfektivnih glagola kao vidsko-vremenski kontekst, u čijem konstituisanju značajnu ulogu igra priloška odredba vremena. Jer, manifestovanje COP predikata perfektivnih glagola u vidskom kontekstu imperfektivnog tipa, kolizija između vida osnovnog glagola i vidskog ponašanja predikata, kao i pomjeranje vremenskog značenja — čvrst su dokaz raskida sa glagolskom kategorijom. Moramo odmah kazati, što se može i očekivati, da je procenat ovako diferenciranih COP predikata sa pasivnim značenjem veoma malen i da su mnogo frekventniji COP predikati sa adjektivnom funkcijom participa i oni gdje kontekst ne daje elemente potrebne za diferencijaciju.

3.1.3. Na COP predikate od glagola imperfektivnog vida ovakav mehanizam provjere ne može se u potpunosti primijeniti jer kod njih ne može biti vidske razlike između osnovnog glagola i vidskog ponašanja „imenskog” predikata. Međutim, eventualna razlika u vremenskom značenju jednog istog predikata daje neke mogućnosti da se i kod imperfektivnih glagola kontekstualnim pokazateljima diferencira pasivno značenje COP konstrukcije od kopulativno-pridjevskog.

3.1.4. Mogućnost diferenciranja COP konstrukcije u smislu prisustva ili odsustva obilježja D — pomoću vidsko-vremenskog konteksta — ograničena je iz razumljivih razloga. Naime, samo prisustvo COP konstrukcije čini uslove konstituisanja vidsko-vremenskog konteksta u nekom smislu defektnim, jer COP, stupajući u

kontekst kao član prethodno nediferenciran u vremenskom i vidskom pogledu, otežava određenu jasnu i neposrednu manifestaciju odnosa koji se tiču vremena i vida. Zato su u kontekstima sa COP konstrukcijom najčešće, pored gramatičkih, potrebni i neki dodatni pokazatelji vidsko-vremenskih odnosa, npr. leksički, logičko-sadržajni.¹⁴

3.2. Sada ćemo iz perspektive „slušaoca”, u analitičkom postupku, potražiti u SE konstrukciji momente koji signaliziraju u njoj prisustvo obilježja kojima ona u gramatičkom sistemu nije marikirana.

Pošto je D elemenat (onakav kako je definisan u ovom radu) u njoj obavezno zastupljen, potrebno je da neki elementi konkretnog konteksta signalizuju prisustvo obilježja ($S=Pt$) i ($S\neq Ag$). Ta uloga u SE konstrukciji u prvom redu pripada konkretnim leksičkim jedinicama u poziciji subjekta i u poziciji predikata. SE konstrukcija je, naime, nedvosmisleno pasivna ako denotat lekseme u poziciji subjekta može u semantičkoj situaciji koju obrazuje i imenuje glagolska leksema predikata — da ima ulogu Pt, a da ne može imati ulogu Ag. Na taj način se tip korespondencije u SE konstrukciji raspoznaje u beskrajnom moru leksičkih kombinacija, čiji se efekti nikad ne mogu do kraja predvidjeti. Kad se još uzme u obzir da na smisao tih kombinacija utiče i kontekst koji ih okružuje (uži i širi; leksički, gramatički, logičkosadržajni), lako je zaključiti da se *ostvarivanje pasivne dijateze u SE konstrukciji ne može obuhvatiti čvrstim sistemom pravila.*

Ipak ćemo baciti pogled na mogućnosti leksičkih elemenata u poziciji subjekta i predikata, kojima smo dali primaran značaj u dijagnosticiranju dijateze sadržane u konkretnoj SE konstrukciji.

3.2.1. Kako se raspoznaje da subjekat rečenice ne može biti sintaksički reprezentant predmeta glagolske radnje u predikatu, tj. da SE rečenica nije pasivna? Kao odgovor na ovo pitanje, koje se, sa nejednakom oštrinom, postavlja u svim slovenskim jezicima, obično se definiše semantička klasa imeničkih leksema koje ne mogu biti u poziciji subjekta *pasivne* SE konstrukcije — kao obilježena sa „*živo/lice*”. Ma koliko bila logična, ovakva opšta klasifikacija imeničke leksike ne može, sa stanovišta *analize* teksta da zadovolji, jer se semantički efekat veze subjekta i predikata stvara i raspoznaje u njihovom *uzajamnom* odnosu, on ne zavisi samo od imeničke lekseme nego i od glagolske. Tako bi, iz ove perspektive gledano, klasifikacija imenica imala smisla ako bi se izvodila u odnosu na određene glagole ili njihove semantičke klase.

3.2.1.1. Pokušaćemo da ovo ilustrujemo na nekoliko primjera rečenica sa istim subjektom:

- (1) *djeca se (iz)vode u šetnju (dok je sunce)*
- (2) *djeca se oblače*
- (3) *djeca se vole*
- (4) *djeca se okreću*
- (5) *djeca se ljuljaju*

¹⁴ Detaljnije o tome v. u mom radu u Južnoslovenskom filologu XXX.

Kad bi bila presudna leksička klasa imenice, ove rečenice bi morale sve imati istu dijatezu jer su im subjekti identični, a sve glagolske konstrukcije sadrže, uz elemenat „se”, prelazan glagol. Međutim:

3.2.1.1.1. Samo u prvoj rečenici subjekat je nedvosmisleno predmet radnje iako je i *živo*, i *lice*, jer fizičku radnju „voditi” čovjek ne može vršiti sam na sebi, pa *lice*, ako je i u poziciji subjekta, ne može biti istovremeno i vršilac i predmet njen.

3.2.1.1.2. U rečenicama (2) i (3) glagoli (fizičke radnje) *oblačiti* i (stativni prelazni) *voljeti* dopuštaju, pored pacijentne, i agentnu ulogu subjekta *djeca*, i to na dva različita načina:

- (2) (a) Svaki subjekat izvodi radnju na sebi, on je vršilac i predmet, a glagol je „pravi” povratni.
- (b) Djeca izvode radnju jedna na drugoj (ili jedno na drugom), ona su vršioci i predmeti *uzajamno*, glagol je recipročan.
- (c) Neko oblači djecu.
- (3) (a) Djeca vole jedno drugo (ili jedna drugu), *uzajamno* su predmeti i subjekti stanja (emocije), podjela semantičkih uloga je recipročna.
- (b) Svako voli djecu. Djeca izazivaju naklonost. Subjekt je predmet radnje, semantički ekvivalent mu je *Pt*.

U svim ovim slučajevima značenje glagolske lekseme je *neizmijenjeno*, identično: i fizičke radnje i emocije su istog opšteg karaktera u svim situacijama o kojima referišu ove rečenice, samo broj *materijalnih* učesnika situacije ne odgovara uvijek broju funkcionalnih participijenata.

3.2.1.1.3. Rečenice (4) i (5) mogu da se odnose na tri semantički različita tipa situacije, gdje se broj učesnika razlikuje i u materijalnom i u funkcionalnom pogledu:

- (a) sa jednim participijentom i neprelaznim glagolom, gdje „se” pripada glagolskoj leksemi:
 - (4) djeca se okreću za prolaznicima;
 - (5) djeca sjede u ljuljaškama i njišu se;
- (b) sa dva participijenta i *Pt* kao semantičkim ekvivalentom subjekta:
 - (4) Djeca (bebe) se povremeno okreću na bok i na trbuh da im se ne deformiše glava (=treba ih okretati)
 - (5) Neko djecu ljulja (=čini da se ljuljaju)
- (c) Semantička pozicija subjekta u (5) može se shvatiti i kao agentno-pacijentna u recipročnom smislu.

3.2.2. Ovo razmatranje mogućnosti korespondencije subjekta u rečenicama sa identičnom leksemom u toj poziciji — u različitim kontekstualnim situacijama SE konstrukcije — pokazuje dvije stvari:

1) *Imenička leksema u poziciji subjekta ne može uvijek referisati o svom semantičkom ekvivalentu.*

2) *Ni glagolski dio SE rečenice često ne omogućava samostalno svoju leksičkosemantičku identifikaciju, u čemu je sa stanovišta dijateze najbitnije da sam ne referiše ni o tome da li je uopšte spo-*

soban za opoziciju roda. Zapravo njegova (glagolska) semantička kvalifikacija se pri analizi sagledava jasno u strukturi situacije koja se nazire na osnovu konteksta.

3.2.3. Najneposredniji signalizator semantičke klase glagola u predikatu SE konstrukcija je *imenička leksema u poziciji subjekta*. Ali njena dijagnostička moć nije neograničena. Dovoljno dokaza za to pružaju naši primjeri.

3.2.3.1. Glagol (*iz*)*voditi* samostalno signalizira strukturu situacije koju imenuje, nije mu potreban nikakav dodatni pokazatelj. Sve ostale imeničko-glagolske kombinacije su višeznačne, i to iz ovih razloga:

3.2.3.2. Imenica *djeca* nije sposobna da u SE konstrukciji isključi refleksivno značenje u kombinaciji sa glagolskom leksemom *oblačiti*, a, zbog množinskog (zbirnog) značenja, ni recipročno — u kombinaciji s glagolskim leksemima *oblačiti*, *voljeti*, *ljuljati*. Ona nije sposobna ni da u kombinaciji sa glagolskim leksemama *okretati*, *ljuljati* isključi mogućnost povezivanja sa jednoparticipijentnom situacijom koju obrazuje neprelazni glagol.

3.2.3.3. Neke druge imeničke lekseme bi bile u stanju da reduciraju broj potencijalnih homonimskih konflikata u minimalnoj rečeničnoj konstrukciji sa glagolima iz naših primjera. Tako uz glagol *ljuljati* imenica *grane* sužava homonimski raspon konstrukcije, jer je manji broj tipova situacije u kojima ona može da participira nego što je to slučaj sa imenicom *djeca*. Ona apsolutno isključuje refleksivni i recipročni tip agentno-pacijentnih odnosa, a u dobroj mjeri i pasivnu dijatezu.

3.2.3.4. U leksičkoj kombinaciji *Zemlja se okreće* imenička leksema u poziciji subjekta isključuje mogućnost korespondencije ove rečenice sa dvoparticipijentnom situacijom, a time ograničava i eventualno pasivno, recipročno i refleksno značenje konstrukcije, što, sve zajedno, podrazumijeva intranzitivnost glagolske lekseme u predikatu. Dakle, leksema *Zemlja* (planeta) isključuje tip pasivne dijateze i nedvosmisleno identifikuje glagolsku formu sa „se” kao *jedinstvenu* glagolsku leksemu.

3.2.3.5. Ovim je ilustrovana već iznesena misao da u procesu analize govora, iz perspektive „slušaoca”, ni glagolska leksema u SE konstrukciji nije potpuno autonomna u manifestovanju svojih gramatičko-semantičkih svojstava, uključujući i, za pasiv najbitnije, tranzitivnost, jer u identičnoj fonetskoj materijalizaciji može, zavisno od drugih uslova konteksta, da sadrži u osnovi dvije različite sintaksičke strukture: jednu, koja ne pripada opoziciji roda, i drugu, koja ulazi u opoziciju roda kao proizvodna, sekundarna, u odnosu na primarnu aktivnu.

3.3. Izvedene analize, u kojima su tretirane manje-više poznate činjenice, imale su za cilj da pokažu sljedeće:

3.3.1. Za manifestovanje u COP konstrukciji obilježja D, koje je presudno za njeno pasivno značenje, postoje mogućnosti u vidsko-vremenskom kontekstu, ali su one veoma ograničene, zato što sama COP konstrukcija — kao u gramatičkom sistemu vidski i vre-

menski neizdiferenciran član — svojim prisustvom otežava vidsko-vremensku identifikaciju konteksta.

COP konstrukcija uglavnom ne teži da se diferencira s obzirom na obilježje D, u čemu se ogleda njena prava predikativna priroda.

3.3.2. O pasivnom značenju u SE konstrukcijama zaključuje se takođe na osnovu konteksta, u kome, ovoga puta, prvostepeni značaj imaju leksičke jedinice u poziciji subjekta i predikata.

U pogledu signaliziranja tipa dijateze, ove lekseme se često ponašaju kao dvije „nepoznanice” koje ponekad mogu uzajamno da se odrede, a ponekad to nisu u stanju.

3.3.3. Tako, u stvari, COP i SE konstrukcija u pasivno značenje ne unose, tako reći, ništa osim činjenice da po prirodi svojoj nisu protivrječne njegovom ostvarivanju.

4. Poslije izvršene kvalifikacije COP i SE konstrukcije u odnosu na kategoriju pasiva (tačka 2) kako je definisana u ovom radu (u tački 1), poslije demonstriranja uslova u kojima se u kontekstu realizuju obilježja pasiva koja ovim konstrukcijama nisu imanentna (dinamičnosti u COP; tipa korespondencije u SE) (tačka 3) — logično je da kažemo i nešto o tome kakvu stvarnu distribuciju one imaju kao sredstva pisava u srpskohrvatskom jeziku.

Sve dosad izloženo jasno pokazuje kako teško u ovim konstrukcijama nalazi svoje mjesto pasivno značenje, preko koliko prepreka izbija u prvi plan. Osim toga, složeni uslovi njegovog manifestovanja u zavisnosti od konkretnog konteksta ne dopuštaju nam da govorimo o tome kako se u srpskohrvatskom obezbjeđuje pasivno značenje u ovim konstrukcijama, ono se, uostalom, i ne može uvijek obezbijediti, ali nam daju mogućnost da predvidimo domene u kojima se, s manje ili više vjerovatnoće, mogu očekivati homonimski konflikti, koji, uglavnom, i regulišu distribuciju COP i SE konstrukcije, ukoliko nema drugih ograničenja koja su, kako će se vidjeti, takođe moguća. Indikacije za upotrebu COP konstrukcije postoje tamo gdje se mogu manifestovati homonimska značenja SE konstrukcije — i obratno. Ovo, naravno, još uvijek ne znači da su ove konstrukcije komplementarne u pravom smislu riječi — i da zadovoljavaju sve potrebe koje bi mogla zadovoljiti jedna morfologizirana paradigma pasivnog roda, kad bi je srpskohrvatski jezik imao.

4.1. U duhu dosad kazanog, izlaganje o distribuciji ćemo vršiti predstavljajući tri aspekta mogućnosti za primjenu ovih konstrukcija u pasivnom značenju. To su: kontraindikacije, indikacije i tendencije.

4.1.1. Kontraindikacije za upotrebu jedne i druge konstrukcije predstavljaju neki gramatički i leksički faktori koji djeluju kao prepreke različitog domašaja, tj. uslovljavaju da se konstrukcija ne može uopšte primijeniti, ili da se ne može pasivno značenje u njoj ostvariti, ili je umanjena vjerovatnoća da će se ono ostvariti.

4.1.1.1. Za COP konstrukciju postoje ove kontraindikacije:

4.1.1.1.1. Glagoli od kojih se ne obrazuje part. pass. u srpskohrvatskom jeziku predstavljaju morfološku prepreku za upotrebu COP konstrukcije. Tu spadaju mnogi dvomjesni prelazni glagoli stanja koji imenuju situaciju u kojoj nema ili obično nema nikakve akcije, ili nema djelovanja na predmet, ili nema ni jednog ni drugog (npr. *imati, čuti, osjećati*). To je prilično široko polje glagolske leksike koje se u mnogim jezicima, s razlogom, opire reprezentaciji u formama s participom pasivnim, iako se konkretni obim ovakve leksike razlikuje od jezika do jezika, kao što se i način njene upotrebe može razlikovati. Ovakve situacije onda u srpskohrvatskom predstavljaju indicaciju za upotrebu SE konstrukcije.

4.1.1.1.2. Temporalno značenje aktuelne sadašnjosti gotovo isključuje u pasivu upotrebu COP konstrukcije. Kažem „gotovo” jer ima nekih konkretnih primjera koji se uporno citiraju u naučnim publikacijama kao dokaz da u srpskohrvatskom kopula u prezentu i particip pasivni imperfektivnog glagola imaju vrijednost pasivnog oblika prezenta, npr., *on je hvaljen, on je poštovan*. Međutim, njihova pasivna upotreba nema opšti karakter ni u ograničenom smislu u kome uopšte COP konstrukcija može da izražava pasivno značenje. Tim povodom hoću da upozorim samo na jedno. Potreba za obilježavanjem pasivnog značenja u aktuelnoj sadašnjosti, kada je subjekat „živo” i „lice”, — srpskohrvatski u mnogo čemu manjkavi sistem sredstava za izražavanje pasiva — dovodi u pravu „slijepu ulicu”: *lice* u poziciji subjekta otežava upotrebu SE konstrukcije (uporedi: *on se hvali*, i sl.), a konstrukcije gore citiranih primjera regularno predstavljaju *pasiv perfekta ili imenski predikat prezenta*. Pošto trećeg rješenja nema (ako vršilac nije određen, ni aktiv ne dolazi u obzir), jezik od neadekvatnih sredstava bira ono koje je manje neadekvatno. Inače, ove se konstrukcije ne nalaze u kombinaciji gdje subjekat nije lice, npr., *kuća je građena* u smislu *sada je građe*.

U duhu naše koncepcije pasiva, gore citirane konstrukcije ne bi bile pasivne već zbog toga što u njima nije ničim eliminisan element statičkog obilježja.

4.1.1.2. Vrste ograničenja, kontraindikacije, koje postoje za manifestovanje pasivne dijateze u SE konstrukciji brojnije su od onih koje smo naveli za COP konstrukciju.

4.1.1.2.1. Potreba i namjera da se imenuje vršilac radnje van pozicije subjekta — eliminiše SE konstrukciju kao izražajno sredstvo u srpskohrvatskom jeziku, kao ograničenje ima apsolutni značaj.¹⁵ Neki primjeri koji se mogu naći u gramatičkim udžbenicima kao „Marko se slavi od svih”¹⁶, ukoliko mi moje iskustvo dopušta da dajem sudove, zaista ne predstavljaju osobinu savremenog srpskohrvatskog jezika, bar ne književnog.

4.1.1.2.2. Mogućnost homonimskih konflikata u pogledu korespondencije elemenata sintaksičkog plana sa elementima semantičkog plana. — Ova pojava se prostire na jedno prilično široko pod-

¹⁵ Slučajevi tipa „kod nas se prodaje svježije voće” nemaju sistemni karakter.

¹⁶ M. Dragutinović, A. Žeželj, I. Mamuzić, *Gramatika za VII razred osmogodišnje škole i III razred gimnazije*, Beograd, 1951, str. 47.

ručje glagolske leksike, koje obuhvata klase glagola koje je M. Ivić, proučavajući, sa sintaksičkog stanovišta, funkcionisanje „morfeme” se u srpskohrvatskom jeziku¹⁷, definisala kao „tipove leksičkih jedinica” X_4 , X_5 i X_6 .¹⁸

4.1.1.2.2.1. Kad jedan isti glagol sa SE i bez SE ima *razna leksička značenja*,¹⁹ imenuje razne situacije s obzirom na broj učesnika, tj., kad SE jednom pripada glagolskoj leksemi, a drugi put signalizira tip sintaksičke strukture sa određenom dijatezom, SE konstrukcija asocira situaciju sa *jednim* od dva za pasiv značajna učesnika. Upor., npr.:

<i>njegova porodica se obavijestila</i>	<i>njegova porodica je obaviještena</i>
<i>lopta se odbila</i>	<i>lopta je odbijena</i>
<i>kuća se srušila</i>	<i>kuća je srušena</i>

4.1.1.2.2.2. Kad je u pitanju tzv. „*refleksivni*” glagol, tj. kad priroda situacije koju imenuje glagol dopušta da i Ag i Pt budu predstavljeni jednom supstancijom, da se materijalno ne diferenciraju (i recipročni se mogu sintaksički podvesti pod ovu kvalifikaciju), — onda SE konstrukciji nedostaje obilježje pasiva ($S \neq Ag$)²⁰.

<i>on se objesio</i>	<i>on je obješten</i>
(sam je učinio)	(neko drugi je to učinio)
<i>oni su se pobili</i>	<i>oni su pobijeni</i>

Da bi se ostvario refleksivni i recipročni odnos, potrebno je da subjekat bude „*živo*”, pa se obilježje subjekta *živo/lice* navodi kao glavna prepreka manifestovanju pasivnog značenja u okviru ovog semantičnog tipa. Gledište je umjesno, ali bih htjela da dodam da ni ono nema značaj apsolutnog pravila za upotrebu SE konstrukcije u pasivu. To pokazuje rečenica:

neprevedno je da se on kazni, a ja da budem oslobođen.

U okviru ovog leksičkog tipa ima svoje mjesto i jedno drugo ograničenje koje se vezuje za SE konstrukciju, a to je svođenje pasivnih SE konstrukcija na 3. lice, zato što su 1. i 2. lice markirani kao *živo/lice*. Međutim, kontekst i u ovakvim situacijama može da otkloni dvosmislenost, npr.:

neprevedno je da se ja kaznim, a ti da budeš oslobođen.

4.1.1.2.2.3. Još veći homonimski potencijal imaju SE konstrukcije od glagola koji se, pored varijante *bez SE*, mogu javiti još kao *refleksivni i recipročni* i kao *obični neprelazni*²¹, npr.:

¹⁷ Jedan problem slovenske sintagmatike osvetljen transformacionom metodom (Gramatička uloga morfeme „se” u srpskohrvatskom jeziku), Južnoslovenski filolog XXV, str. 137—151.

¹⁸ O. c., str. 144—145.

¹⁹ Tip X_4 u interpretaciji Milke Ivić.

²⁰ Tip X_5 kod Milke Ivić.

²¹ Globalno odgovara tipu X_6 .

*žena se udarala šakama u prsa
oni su se nemilice udarali
dijete se udaralo više puta u glavu*

4.1.2. Indikacije za upotrebu svake naše konstrukcije sadržane su u kontraindikacijama za upotrebu one druge konstrukcije i u tom smislu su već signalizirane u ovom tekstu.

4.1.2.1. Glavna indikacija za primjenu COP uslovljena je potrebom *imenovanja agensa*. Takvi slučajevi, čiji je procenat u srpskohrvatskom beznačajan, uvijek se izražavaju ovom konstrukcijom, npr.:

on je davno od sviju zaboravljen

Ova indikacija ne daje neku naročitu prednost COP konstrukciji u kvantitativnoj zastupljenosti — jer je imenovanje vršioca radnje rijetka pojava.

4.1.2.2.1. Imperfektivni vid glagola i temporalno značenje sadašnjosti, apsolutne i relativne, ako je Pt neživo, diktiraju upotrebu SE konstrukcije, npr.:

*knjige se danas izdaju
trešnje se beru
brana se gradi*

Ovo su situacije kada u srpskohrvatskom jeziku uopšte ne postoji mogućnost da se u jednoj rečenici izrazi pasivna dijateza i da se istovremeno imenuje agens.

Odsustvo informacije o konkretnom, određenom, vršiocu radnje i funkcionalni repertoar imperfektivnog prezenta, uz pomoć konkretnog konteksta, mogu da unose u ovu konstrukciju mnoge semantičke primjese, koje gotovo potpuno potiskuju pasivno značenje.

4.1.2.2.2. Nedostatak forme trpnog pridjeva nalaže izbor SE konstrukcije. Većina slučajeva njene upotrebe u analiziranoj građi odnosi se na glagolsku leksiku kojoj forma participa nedostaje ili se ograničeno upotrebljava, npr.:

*osjećao se miris mora
obala se jedva primjećivala
čula se vijest
razaznavali su se njihovi glasovi
saznala se istina*

Ovdje treba napomenuti da se SE konstrukcija, ukoliko i postoji mogućnost izbora između SE i COP, rjeđe upotrebljava od glagola radnje i, uopšte, rjeđe referiše o nekom konkretnom, individualnom, činu radnje. Razloge za ovu pojavu treba tražiti u gramatičkoj prirodi SE konstrukcije, s kojom je u skladu i njena temporalna distribucija.

4.1.2.2.3. Teorijski SE konstrukcija ima prednost pred COP u obilježavanju pasivnog značenja — ukoliko u kontekstu nedostaje elemenat koji bi isključio značenje *statičnosti*:

ulice su se osvijetlile ulice su bile osvijetljene

Međutim, za ovakvo djelovanje SE konstrukcije postoje mnoga leksička ograničenja (semantičke klase glagola X_4 X_5 X_6), pa i naš primjer sa SE može se na dva načina tumačiti, kao i njegova COP paralela uostalom.

4.1.3. Pod *tendencijama* ćemo predstaviti neke pojave koje su gramatičkog karaktera, ali njihova motivisanost nije toliko objašnjiva kao u dva prethodna slučaja (kontraindikacije i indikacije).

4.1.3.1. Kod COP konstrukcije manifestuju se ove tendencije.

4.1.3.1.1. COP konstrukcija predstavlja apsolutnu većinu slučajeva pasiva koji se odnosi na *sferu prošlosti*. Sam particip objašnjava genezu pojave, ali ne objašnjava zašto nema u sferi prošlosti SE konstrukcije u pasivnom značenju, ili je u najmanju ruku neobična, ni tamo gdje nema osnove za homonimiju, nego SE konstrukcija čak ima mogućnost da otkloni dvosmislenost svojstvenu COP konstrukciji. Upor. u tom smislu:

slika je obješena slika se objesila
drvo je posječeno drvo se posjeklo

Ukoliko je *perfektivni* vid glagola presudan u ovom ograničavanju, onda treba napomenuti da u sferi budućnosti situacija nije identična. Za samu Cop konstrukciju na ovom mjestu treba dodati da je samo u neznatnom procentu njene upotrebe isključen element *statičnosti*, iz čega se lako može izvući zaključak da prava gramatička priroda COP konstrukcije ne nalazi svoj puni izraz u pasivnom značenju.

4.1.3.1.2. Mnogo je pretežnija upotreba perfektivnog vida nego imperfektivnog u COP konstrukciji, ali nema osnova da se iz toga izvlači zaključak da se u srpskohrvatskom ne upotrebljava ova konstrukcija od imperfektivnog glagola. Sasvim su obični primjeri tipa:

knjige su često premještane
drva su prebacivana preko ograde
prepričavani su neki događaji

4.1.3.1.3. Mogućnosti upotrebe COP i SE konstrukcije, što se tiče zastupljenosti formi, mnogo se ravnopravnije manifestuju u sferi budućnosti nego u prošlosti. Ovdje je sasvim običan paralelizam:

drvo će biti posječeno drvo će se posjeći
koji smo u sferi prošlosti drukčije okvalifikovali.

Međutim u složenijem gramatičkom kontekstu COP i SE se u sferi budućnosti razlikuju kao *konstituenti vidsko-vremenskog konteksta*, zbog homonimskog karaktera COP konstrukcije. Upor.:

kad se mi vratimo, drvo će biti posječeno
kad se mi vratimo, drvo će se posjeći

4.1.3.2. Za SE konstrukciju mogu se konstatovati sljedeće tendencije:

4.1.3.2.1. *Složeni predikati s modalnim glagolom i glagolskom dopunom češće se manifestuju u SE formi nego u COP*. Bez obzira na to što sam modalni glagol nema trpni pridjev (u tom smislu se priključuje leksičkim klasama glagola o kojima je ranije bilo riječi

da diktiraju upotrebu SE konstrukcije) — predikati njegovog tipa mogu se transformisati na dva načina, npr.:

kuća se može sagraditi kuća može biti sagrađena

Očito je da morfema SE ovdje daje nedvosmislen *dinamički* karakter predikatu, ali je moguće da postoje još neki razlozi za ovakvu upotrebu.

4.1.3.2.2. Pored glagola koji nemaju particip pasivni, područje upotrebe SE konstrukcije često predstavljaju transformi sintaksičkih spojeva glagola i objekta koji imaju karakter *sekundarne, prenesene upotrebe sintaksičke konstrukcije*²², ne odražavaju vezu radnje i predmeta, npr.:

povešće se riječ

gonjenje se nastavlja

šetnja će se produžavati

Ove konstrukcije, u stvari, semantički funkcionišu kao *veza faznog i punoznačnog glagola*.

4.1.3.2.3. U temperalnom smislu SE konstrukcija se više orijentiše na sferu *sadašnjosti i budućnosti*. Njena upotreba u sferi prošlosti, kad se radi o perfektivnim glagolima, kako je već konstatovano, prilično je ograničena.

4.1.3.2.4. SE konstrukcija je podesna za imenovanje situacija u kojima, iz raznih razloga, funkcije Ag i Pt nisu izdiferencirane:

stvari će se izmijeniti

podigla se potjera

digla se graja

obruč se stezao

Prava priroda ove konstrukcije upravo se ovdje manifestuje. Ona dopušta ovakve slučajeve jer joj nije svojstveno da diferencira odnos subjekta prema nekom semantičkom ekvivalentu.

4.2. Kad ono što je izneseno u tačkama kontraindikacije, indikacije i tendencije, rezimiramo za svaku konstrukciju posebno, dolazimo do sljedeće slike:

4.2.1. Glavno područje upotrebe COP su *preteritalni oblici i perfektivni vid*, što, i jedno i drugo, pogoduje odsustvu manifestovanja D komponente i isključivanju ove konstrukcije iz opozicije roda.

4.2.2. SE konstrukciju u manifestovanju pasivnog značenja ometaju znatna leksička ograničenja. Manje značaja kao prepreka za njeno pasivno funkcionisanje — ima odsustvo mogućnosti za leksičko reprezentovanje agensa, jer se takva potreba u srpskohrvatskom rijetko javlja. Njena slabija zastupljenost u sferi prošlosti i u oblasti perfektivnog vida — i prilično ravnopravna upotreba sa COP konstrukcijom u sferi budućnosti — čine da je njeno glavno područje sfera sadašnjosti i prelazni glagoli koji nisu sposobni da oforme COP konstrukciju. I sfera sadašnjosti, naročito neaktuelne, sa svim svojim semantičkim primjesama i nijansama, i stativni prelazni glagoli, čine da je karakteristično područje djelovanja SE konstrukcije nekako na periferiji pasiva.

²² O ovoj pojavi v.: V. G. Gak, *K probleme sintaksičeskoj semantiki...*, naročito str. 80.

5. Više puta je dosad u ovom radu istaknuto da COP i SE konstrukcija ne izražavaju obavezno pasivno značenje, nego da služe kao gramatička baza za njegovo realizovanje jer mu po svojim opštim svojstvima ne protivrječe. Ovdje ćemo sad ukratko iznijeti „svoju sliku” tih opštih svojstava za ove kontstrukcije u srpskohrvatskom jeziku.

5.1. COP konstrukcijom se subjektu rečenice pripisuje vršenje ili izvršenje na njemu *radnje* (+D) i promjena kao posljedica radnje u kojoj je on participirao, tj. kao njegova osobina (–D). U ovom drugom slučaju se ne podrazumijeva nikakva određena semantička pozicija subjekta u radnji koja je ostavila trag na njemu, pa se u COP konstrukciji mogu naći participi od neprelaznih glagola (npr.: namršten, zabrinut, zaljubljen). Pri upotrebi COP od prelaznih glagola (komponenta D ne mora biti jasno izdiferencirana. Tako COP u srpskohrvatskom jeziku predstavlja *tip složenog predikata* u kome funkcionalno-kategorijalna priroda njegovog drugog elementa — participa — dopušta da se u toj formi manifestuju najmanje dva semantička tipa — *statički* i *dinamički*, koji su bitno različiti i s obzirom na kategoriju roda, i to tako što prvi od njih uopšte ne ulazi u opoziciju roda, a drugi izražava tip dijateze koji se naziva pasiv.

5.2. Prisustvo u srpskohrvatskoj rečenici elementa SE koji ne pripada glagolskoj leksemi — signalizira eliminaciju, na nivou površinske strukture, najmanje jedne od dviju *sintaksičkih* pozicija u kojima se direktno imenuju najneposredniji učesnici situacije, participijenti, agens i pacijens, tj., signalizira ili eliminaciju subjekta ili direktnog objekta rečenice. Time se u nekoj mjeri ograničava i mogućnost njihove leksičke reprezentacije, a broj sintaksičkih pozicija u odgovarajućoj mjeri smanjuje u odnosu na ishodne, primarne, sintaksičke strukture.

Kod *neprelaznih* glagola obavezno se eliminiše subjekat, to je jedina mogućnost (upor.: *ide se, živi se, boluje se, putuje se*) i sintaksički dvočlana rečenica svodi na jednočlanu.

Kod *prelaznih* glagola, u obaveznom redoslijedu eliminacije direktne sintaksičke pozicije jednog od dva pomenuta participijenta — srpskohrvatski jezik, osobito književni, pokazuje specifičnosti koje ga u tom pogledu diferenciraju od nekih članova slovenske jezičke zajednice. Naime, u srpskohrvatskom se od dvije sintaksičke pozicije prvo uklanja objekatska, pa tek onda može i subjekatska. Tako srpskohrvatski ima ove varijante s obzirom na put redukcije sintaksičke strukture:

radnici grade kuću — kuća se gradi — gradi se

a nema gradaciju tipa:

radnici grade kuću — gradi se kuću — gradi se

Dakle, u sintaksičkoj strukturi s prelaznim glagolom može da se ukloni ili samo jedna, obavezno direktni objekat, ili obje sintaksičke pozicije, prvo direktni objekat, pa onda subjekat.

Semantičke implikacije ovakvog sintaksičkog funkcionisanja elementa SE dalekosežne su.

Mi ćemo reći nešto jedino o slučaju koji nas ovdje interesuje, a to je o posljedicama uklanjanja pozicije *direktnog objekta*.

Blokirajući sintaksičku poziciju bližeg objekta, element SE onemogućava neposrednu sintaksičku reprezentaciju situacije sa dva participijenta, tj. onemogućava direktnu nominaciju tranzitivnosti glagolske. Time on uslovljava *novu*, sekundarnu sintaksičku *akomodaciju participijenta* različitu od primarne ($S=Ag$, $O_4=Pt$), čime se obavezno mijenja i tip korespondencije, dolazi do nove dijateze.

Opšte je obilježje SE konstrukcije, s obzirom na novu dijatezu, da se u njoj supstancija pacijensa ne imenuje izvan pozicije subjekta, što omogućava, u zavisnosti od leksičkih uslova, da se u ovoj konstrukciji realizuju pasivno, refleksivno i recipročno značenje.

Da rezimiramo! *Opšta osobina sekundarne SE konstrukcije je — uklanjanje iz vidnog polja rečenice vršioca radnje, koji se podrazumijeva, njegova anonimizacija. U okviru određene leksičko-semantičke klase glagola — prelaznih — može se u ovoj konstrukciji ostvariti nekoliko tipova odnosa semantičkog i sintaksičkog plana jezika. Pasiv je samo jedan od tih tipova čiju manifestaciju konkretni uslovi konteksta omogućavaju.*

5.3. Homonimski karakter COP i SE konstrukcije u obilježavanju pasivnog značenja manifestuje se u raznim domenima: u konstituisanju vidsko-vremenskog konteksta, u domenu obilježja D, — u COP konstrukciji; u obilježavanju dijateze, u domenu sintaksičko-semantičke korespondencije, — u SE konstrukciji.

Skraćenice:

LG — Lelejska gora (Mihailo Lalić), Nolit, 1965.

Osl — Oslobođenje (dnevni list).

S I — Seobe i druga knjiga Seoba I (Miloš Crnjanski), SKZ, 1962.

VNP — Vojnikov put (Radomir Smiljanić), Nolit, 1966.

VS I — Vreme smrti I (Dobrica Ćosić), Prosveta, 1972.

KSENIJA MILOSEVIC
JUGOSLAWIEN

**EINIGE ASPEKTE DES SEMANTISCHEN VERHÄLTNISSSES
VON PASSIVEN (MIT PASS. PART.) UND REFLEXIVEN
KONSTRUKTIONEN IN DER HEUTIGEN SERBOKROATISCHEN
SPRACHE**

(Erklärung)

ZUSAMMENFASSUNG

Durch eine parallele Analyse der Konstruktion mit dem Hilfszeitwort *biti*(+ Partizip Passiv) und der Konstruktion mit dem Morphem *se* in der serbokroatischen Gegenwartssprache ist der Autor bemüht, die Bedingungen und Möglichkeiten der Anwendung der einen und der anderen Konstruktion in passivischer Bedeutung, ferner ihre Berührungspunkte und Unterschiede festzustellen, um auf Grund dessen die semantische Qualifizierung der einen und der anderen Konstruktion zu geben.

Da keine der beiden beobachteten Konstruktionen unerläßlich passivisch ist, ist man in der Arbeit darauf aus, die sprachlichen Elemente herauszufinden, die in Manifestieren der passivischen Bedeutung dieser Konstruktionen diagnostisches Vermögen aufweisen. Dabei wird im Auge behalten, daß die beiden Konstruktionen, um die es sich hier handelt, in Sätzen zwei verschiedener assoziativer Typen vorkommen, die auch durch einige besondere semantische Merkmale gekennzeichnet werden, was auf das Verhalten der einen und der anderen Konstruktion im passivischen Gebrauch Einfluß haben kann.

Der Autor ist bemüht, seine Befunde am Material der serbokroatischen Sprache in den Kontext der bisherigen Erforschungen

dieser Thematik in der Serbokroistik und Slawistik überhaupt einzugliedern.

Hinsichtlich des Umfanges, der Kompliziertheit und der vielen Gesichtspunkte der Probleme, mit denen sich diese Arbeit befaßt, haben ihre Resultate keine größeren Präentionen, als einer Bestimmung der Stellung der betrachteten Konstruktionen im grammatischen System der gegenwärtigen serbokroatischen Schriftsprache beizutragen, und dadurch auch der Vervollständigung des wissenschaftlichen Bildes dieser Erscheinung auf einem weiteren Gebiet der slawischen Sprachen.